

1 PRAVOVISNÉ SYSTÉMY ČEŠTINY

Starší české texty jsou napsány jiným pravopisem než novočeské texty. V zásadě můžeme odlišovat několik pravopisných systémů:

1.1 Tzv. primitivní (nebo také jednoduchý) pravopis

Nedokonalý zápis českých slov latinkou; bez systému a ustrojení jsou zaznamenávány pračeské/staročeské fonémy latinskými písmeny. Nejde o pravopis ve vlastním smyslu slova, neboť nepředstavuje ustálený inventář grafémů a pravidla jejich kombinace. Spíše se jedná o různě úspěšné pokusy zaznamenat češtinu latinským pravopisem.

homutne   chomútné (poplatek z koní)
Zazoa   Sázava

Často jedno písmeno označuje několik fonémů, nebo naopak několik písmen označuje jeden foném. To je pochopitelně velká překážka správnému porozumění takových zápisů:

Cas může znamenat „Čaš, Kaz', Kas, Kaš, Čas“.

Tak byla např. napsána nejstarší doložená česká věta – přípis v zakládací listině litoměřické kapituly z poč. 13. století:

Transliterace

Pauel dal gest plofcouicih zemu · Wlah dalgest dolaf zemu bogu ifuiatemu fcepanu fe duema dufnicoma bogucea afedlatu

Transkripce

Pavel dal jest Ploškovicích zem'u, Vlach dal jest Dolás zem'u bogu i sv'atému Ščepánu se dvěma dušnikoma, Bogučēja a Sedlatu.

V tomto typu záznamu se nesoustavně a v neustálené formě objevují první spřežky (první již v 11. století), kterými jsou zapsány specifické pračeské nebo raně staročeské fonémy, pro které nemá latina adekvátní písmena. V těchto nesoustavných záznamech se nabízejí rozličné způsoby záznamu specifických českých forem, které tak představují ortografický kvas, který předznamenával mladší první pravopisné systémy češtiny (lze v něm pozorovat řadu forem zápisu, které se v období, kdy se čeština stala psaným jazykem, neprosadily).

uechni   věčný
Tschazta   Částa

„Primitivní“ pravopis lze dělit na dva typy:

a. Zápis apelativ – jednoduchý, většinou bez hledání jednoznačného záznamu specifických českých fonémů.

b. Zápis proprií – velmi pestrý, vyznačující se hledáním kombinací liter umožňujících zjednodušení grafické podoby vlastního jména (to je důležité v právních otázkách při identifikaci osoby nebo místa).

Schyrynin Čirnín
Zlugacsh Slugáč

Jeho charakteristika v *Novém encyklopedickém slovníku*

<https://www.czechency.org/slovník/PRIMITIVN%C3%8D%20PRAVOPIS>

1.2 Spřežkový pravopis

Objevil se zároveň se začátky českého písemnictví po roce 1300.

Pravopisný systém, ve kterém se specifické české fonémy, pro něž nemá latina zvláštní grafémy, označují spřežkou, tzn. kombinací dvou, popř. tří (výjimečně čtyř) latinských písmen.

Jeho charakteristika v *Novém encyklopedickém slovníku*

<https://www.czechency.org/slovník/search?action=listpub&search=Sp%C5%99e%C5%Beko v%C3%BD+pravopis>

Tradičně se dělí na dva typy:

1.2.1 Starší spřežkový pravopis

Z první třetiny 14. století – kromě nejstarších dochovaných staročeských legend a částí Alexandreidy nebyl rozšířen, v ostatních písemnostech 1. poloviny 14. století se používá onen výše zmíněný neustálený a ne plně spřežkový způsob.

Typickým znakem staršího spřežkového pravopisu je důsledné rozlišování ostrých a tupých sykavek, jak ukazují první dva levé sloupce v následující tabulce (tj. odlišování alofonů [s] x [š], [z] x [ž], [c] x [č]):

[s] jako <zz>	[š] jako <ff> / <f>	[j] jako <g> a <y>	[k] obvykle <c>, někdy <k>
[z] jako <z>	[ž] jako <s> / <f>	[ř] jako <rs> / <rf>	[v] jako <w>
[c] jako <cz>	[č] jako <chz>	výjimečně <rz>	

Kvantita je označována ojedinele: buď digraficky (obvykle indexově *wrabiě*), nebo diakritickým znaménkem (háčkem *tāyem*). Důsledné je označování slabikotvorných likvid s průvodním vokálem <yr>, <yl>: *nepořkwyrynyl*, *mylchziu*.

Zlomek legendy o Panně Marii, poč. 14. století, verše 39 – 43

Transliterace

Mezi t̃yem¹ wezrsiéczi wzhoru
 Vzrsie w hruffczie hnyezdo wrabiě
 A hayczie gho zzedi wabiě
 Wrabata ana krsíchziecze
 Wzdwiagiu zzie z hnyezda chtyěcze

Transkripce

Mezi tiem vezřieci vzhóru,
 uzřě v hruščě hniedzdo vrabie,
 a hájcě jho sedí, vábě
 vrabata, ana křičiece
 vzdvíhajú sě, z hniedzda chtiece.

(přejato z Cejnor, J. *Nejstarší veršované legendy*. Praha 1964)

1.2.2 Mladší spřežkový pravopis

Formoval se od začátku 14. stol. paralelně se starším s. p.; ustálil se až na počátku 15. století. Byl nedůsledný a variabilní, v leččem uchovával rysy „primitivního“ pravopisu. Doznal poměrně hojného rozšíření, dokonce byl pravopisným systémem prvních tisků; zčásti byl přejat do polštiny.

V označování sykavek reflektoval asimilaci znělosti, jak ukazuje následující tabulka.

[s] jako <s>, <f>	[š] jako <ff>, ale také jako <s>, <f>
[z] jako <z>	[ž] jako zz, ale také jako <z>
[c] jako <cz>, ale také jako <c>	[č] jako <czz>
[ř] jako <rf>, ale také jako rs nebo <rz>	

K jeho typickým vlastnostem patří, že jistá písmena nebo jejich kombinace písmen může mít různou hodnotu, a tudíž jisté fonémy mohou být zaznamenány vícero způsoby

<s>, <f> [s], [š] *fama, hruška* sama, hruška
 <ss>, <ff> [s], [š] *nebeffa, maff* nebesa, máš

Podobně jako ve starším spřežkovém pravopise se jen sporadicky označovala kvantita, a to pomocí spřežky: *fwee, comaar*.

[v] jako <w>	[j] buď <g>, nebo <y>
[u-] na počátku slova se psalo jako <v->	[ě] jako <ye>, <ie>

¹ Ypsilon s háčkem, který značí měkkost – nedůsledné.

Bible drážďanská L 6, 41 – 42 (poslední třetina 14. století)

Transliterace

Czemu widyff suk w uocie bratra fweho, a brzewna, geffto gest w twem ocie, nefnabdyeff? A kterak muozeff rzeci bratru fwemu: Bratrze, ponechay, ath wywrhu suk z tweho oka, a sam w fwem ocie brzewna newidyff? Licomiernycze! L 6,4²

(přejato z Kyas, V. Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, Praha 1981).

Transkripce

Čemu vidíš suk v uoě bratra svého, a břevna, ješto jest v tvém ocě, nesnábdieš? A kterak muožeš říci bratru svému: „Bratře, ponechaj, ať vyvrhu suk z tvého oka, a sám v svém ocě břevna nevidíš? Licoměrníče!

1.3 Diakritický pravopis

Navržen v anonymním traktátu *Orthographia bohemica (Pravopis český)*, autorem patrně Jan Hus (kolem roku 1411?); pro označení staročeských fonémů, jež nemají odpovídající latinská písmena, se užívá příbuzného latinského písmena rozšířeného o rozlišovací (diakritické) znaménko. V traktátu byly uvedeny dva typy rozlišovacích znamének (tento způsob se ovšem příležitostně objevoval i dříve):

a. Znaménko pro označení měkkosti – punctus rotundus (**nábodeničko krátké** – tento termín je ovšem pozdní, v traktátu se nevyskytuje), tj. tečka. Později se z něj v češtině vyvinul háček: <č>, <d’>, <ň> apod. Jediný případ, kdy tečka v diakritickém pravopise označuje tvrdou souhlásku je tvrdé [l], označované jako <l>.

b. Znaménko pro označení délky – gracilis virgula (**nábodeničko dlouhé** – tento termín je ovšem pozdní, v traktátu se nevyskytuje), tj. čárka; užívala se pro označení kvantity.

Pravopis český, kolem roku 1411

Transliterace

Otče náš, genž gfi na nebeiech, pofwieť sie gmie tvé, přiď kráľowstvie tvé, buď vuole tvá iako w nebi y w zemi. Chléb náš vezdaiť day nám dnes.³

(přejato z Havránek – Hrabák – Daňhelka et al. 1964: 521)

Transkripce

Otče náš, jenž jsi na nebesiech, posvěť se jmě tvé, přiď královstvie tvé, buď vuole tvá jako v nebi i v zemi. Chléb náš vezdajší daj nám dnes.

² Interpunkce doplněna editorem podle novočeských pravidel.

³ Interpunkce doplněna editorem podle novočeských pravidel.

Ačkoli diakritický pravopis znamenal výrazný pokrok ve vývoji českého pravopisu, pravopis spřežkový hned nenahradil. Naopak **oba systémy existovaly vedle sebe**, ba se v řadě písarských dílen vzájemně proplétaly a užívaly hybridním způsobem:

Porok Koruny české (přejato z Porák 1979: 184)

Transliterace

*Já, Koruna owdowielá Čzešké zemie, ofiřelá. Obřicená giž žalosti, Hanbú, šškodú y pakosti, Rozmlúwať chci tedy s wámi.*⁴

Transkripce

*Já, Koruna ovdovělá
České země, osiřelá.
obřícená již žalostí,
hanbú, škodú i pakostí,
rozmlúvať chci tedy s vámi.*

Celé období 15. a 1. pol. 16. stol. se vyznačovalo vzájemným prolínáním pravopisu diakritického a spřežkového, který navíc dramatizovalo přejímání hláskových změn, jež se sice rychle prosazovaly v jazyce mluveném, ale do jazyka psaného pronikaly jen pozvolna. J. Porák (1983) např. vyčíslil, že slovo *odepřítí* mohlo být v 16. stol. zapsáno 20 způsoby:

<i>odeprzieti</i>	<i>odepržieti</i>	<i>odepřieti</i>	<i>odeprzijti</i>	<i>odeprzjti</i>	<i>odepřjti</i>
<i>odeprzijeti</i>	<i>odepržijeti</i>	<i>odepřijeti</i>	<i>odeprziti</i>	<i>odepržjti</i>	<i>odeprzjtj...</i>

Tato pravopisná nejednotnost byla na závalu v éře knihtisku, a tak lze v průběhu 16. stol. pozorovat tendenci stabilizovat pravopisný systém tištěných textů. Důležitým momentem v tomto procesu pravopisné unifikace byl návrh sjednocení (tj. reformy) pravopisu českého knihtisku doby střední, který byl publikován v první *Gramatice češtiny*⁵ roku 1533 v Náměšti nad Oslavou (proto zvané náměšťská mluvnice). V modifikované formě (především ovlivněné názory J. Blahoslava) byl tento systém užít v *Bibli kralické*. Tím se završil vývoj unifikace **tiskařského pravopisu** doby střední. Vyspělá jazyková úroveň bratrských tisků poslední třetiny 16. stol. a zejména *Bible kralické* pak způsobila, že se stejně jako v jiných jazykových plánech i zde stala vzorem jazykové správnosti. Proto býval tento pravopis moderní jazykovědnou paleobohemistikou tradičně označován termínem **bratrský pravopis** (v poslední době se spíše prosazuje termín **tiskařský pravopis**). Tento pravopisný systém se užíval do 90. let 18 století.

<https://www.czechency.org/slovník/DIAKRITICK%C3%9D%20PRAVOPIS>

⁴ Interpunkce doplněna editorem podle novočeských pravidel.

⁵ Autoři této mluvnice byli utrakvisté (tj. stoupenci základního proudu husitství formulovaného pražskou univerzitou).

1.4 Tzv. bratrský (tiskařský) pravopis

Jak již bylo řečeno, ve vzorové formě se ustálil v tiscích Jednoty bratrské. Užíval se především v úzu tiskařském, v pravopisném úzu písařském dál panovala dřívější nejednotnost.

Bratrský pravopis byl svou povahou kompromisní (hybridní) – obsahoval jak prvky pravopisu diakritického, např. označování kvantity vokálů pomocí čárky nebo měkkosti pomocí háčku (<ž>, <č>, <d'>, <ř> apod.), tak také prvky pravopisu spřežkového, např. [š] se označovalo jako <ff>. Kromě toho se vyznačoval těmito grafémy: [ou] se psalo jako <au>, [j] se označovalo jako <g>, zřídka <y>, [v] jako <w>, náslovné [u-] jako <v->, po <c>, <z>, <s> se psalo vždy tvrdé <y> / <ý>, dlouhé [i] se označovalo pomocí <j>, v tištěných památkách vysokého stylu se obvykle rozlišovalo <l> – <t>.

[ou] jako <au>	[i] jako <j>	[j] se označovalo jako <g>, zřídka <y>
[v] jako <w>		[u-] jako <v->

Po <c>, <z>, <s> se psalo vždy tvrdé y/ý, ve vyšším stylu se obvykle rozlišovalo <l> – <t>.

Bible kralická, L 6, 41 – 42

41 Což pak widjš mrwu w oku bratra
swého / a břewna kterěž gest w twém wła-
stním oku neznamenáš?

42 A nebo kterak můžeš řjcy bratru swé-
mu / Bratře, nechať wywrhu z oka
twého / sám w oku swém břewna newida?

Transliterace

41 Což pak widjš mrwu w oku bratra
fwého / a břewna kterěž gest w twém wła=
stním oku neznamenáš?

42 A nebo kterak můžeš řjcy bratru fwé=
mu / Bratře, nechať wywrhu z oka
twého / sám w oku fwém břewna newida?

Transkripce

Což pak vidíš mrvu v oku bratra svého, a břevna, kteréž jest v tvém vlastním oku neznamenáš?
Anebo kterak můžeš říci bratru svému: „Bratře, nechať vyvrhu z oka tvého, sám v oku svém
břevna newida?“

Tento pravopisný systém se vyznačuje – v porovnání s novočeským pravopisným systémem – **vyšší mírou variability**. Pro ni jsou charakteristické tyto projevy:

- a. některé fonémy anebo jejich kombinace mohou být zaznamenány více způsoby,
- b. dodržování některých pravidel není nutné, popř. v jistých oblastech dochází k neutralizaci pravidel (to se týká např. označování diakritiky u velkých písmen),
- c. dodržování některých pravidel kolísá v souvislosti se změnami fonologického systému (např. kolísání kvantity, distribuce *l-l* apod.).

Na dodržování pravidel má také vliv mentalita uživatelů „spisovného“ jazyka barokního období – **v dodržování pravidel je zřejmá jistá dobová benevolence a vyšší míra tolerance kolísání**.

Jak již bylo řečeno, pravopisný úzus doby střední není homogenní. Od 16. století lze hovořit o dvou pravopisných úzích:

1. **písařském** (držícím se původně nejednotného úzu spřežkově-diakritického);

2. **tiskařském** (nakonec se klonícím k pravopisné tradici bratrské).

Ad 1. V písařském úzu se v písemnostech vzdělaných uživatelů jazyka, v písemnostech určených širšímu okruhu adresátů dodržuje norma bratrského pravopisu. J. Porák a M. Čejka rozdělují texty a v nich užitý pravopisný systém na:

- a. texty „**pro foro interno**“, které drží starší tradici spřežkového pravopisu;
- b. texty „**pro foro externo**“, které se kloní k bratrskému pravopisu.

Ad 2. **Také tiskařský úzus realizuje bratrskou tradici s jistými komplikacemi**. U tisků nižšího stylu se rezignuje na dodržování některých specifických pravidel či uchování jistých specifických liter, které se ustálily bratrských tiscích (diakritika u litery <ǵ> pro označení fonému /g/, diakritika u majuskulních liter, funkční distribuce náslovného *j-* v přítomných formách slovesa *být*, distribuce dvou *l...*).⁶ Naopak v památkách vysokého stylu tohoto období (zejména *Bibli svatováclavské*) je bratrský pravopis dodržován pečlivě.

Podrobnější charakteristika zde:

<https://www.czechency.org/slovník/BRATRSK%C3%9D%20PRAVOPIS>

1.5 Moderní pravopis

Ustálil se v průběhu českého národního obrození, kdy byl tzv. bratrský pravopis podroben celé řadě reforem, popř. úprav, na jejichž základě se vyvinul **pravopis moderní spisovné češtiny**. Změnami pravopisného úzu se také rychle ztrácela grafická kontinuita se staršími

⁶ O tom, že tento stav byl dobovými uživateli chápán jako špatný, svědčí barokní (především jezuitské) jazykové příručky, které se snaží tuto nejednotnost v pravopisném úzu po vzoru jazyka *Bible kralické* odstranit (KonstLim, Štejžác).

památkami. To je také jeden z hlavních důvodů, proč se starší české texty zpravidla netransliterují, nýbrž transkribují – starší pravopisné systémy češtiny jsou pro současného kultivovaného uživatele češtiny matoucí, či nesrozumitelné (o transkripci a transliteraci viz níže).

1.6 Interpunkce

1.6.1 Středověk

V evropské kultuře lze počátky interpunkce obecně klást do antiky.

Interpunkční systém se ustálil až během středověku. Vytvořilo se několik systémů, a to v závislosti na časovém období, kulturních oblastech a zejména typech textů.

Obecně lze říci, že interpunkce korespondovala s mluvenou realizací textu, především s výdechovým a syntaktickým členěním věty.

Středověká rétoriky, navazujíc na antickou tradici členila větu (resp. periody) do tří řádů podle kritérií sémanticko-syntaktických⁷:

1. jednotkou nejvyššího řádu je **perioda** – vnitřně strukturovaný a sémanticky uzavřený celek, který tvoří úplnou myšlenku (obvykle se termínem *perioda* míní souvětí);

2. jednotkou středního řádu je **colon** (nebo také *membrum*) – syntakticky relativně samostatný člen periody (či spíše členy periody), který je významově a také syntakticky uzavřený;

3. jednotkou nejnižšího řádu je **comma** (nebo *incisum*) – úsek (či spíše úseky) tvořící *cola*, nejmenší jednotka věty, která má status syntakticky nesamostatného větného prvku na úrovni větného konstituentu (v nové češtině je termín *comma* ekvivalentní s termínem promluvový úsek).

Takto sémanticky a syntakticky definované jednotky jsou v mluvené řeči jsou signalizovány:

1. koncovými pauzami (perioda, colon),
2. nekoncovými pauzami (colon⁸, comma).

Právě s těmito pauzami má být kladení interpunkčních znamének asociováno. V tom se však ukrývají nesnáze:

1. Pauze je někdy obtížné od sebe odlišit.
2. Syntaktické hranice jsou signalizovány pauzami, pauzy jsou indikovány interpunkcí. Takže interpunkce se vztahuje jak ke zvukové realizaci věty, tak také k jejímu syntaktickému členění.

Situaci komplikuje fakt, že se v textu objevují i jiné neinterpunkční písarské značky: signalizující abreviace či odlišující *n* od *u* či *m* od *w*.

K organizaci textu se od antiky rozvíjely specifické (písarské) značky (nikoli písmena či i), tzv. **notae**. Nejblíže k interpunkci měly tzv. **notae sententiarum**.

Diple <<> <<.> **Obelus** <†> <—> **Paragraphus** <Γ> <γ> <Γ̄> <§> **Parafa / Rubrika** <¶>

⁷ Uvedený zjednodušený výklad vychází z moderní české edice *Etymologii* Isidora ze Sevilly (v překladu D. Korta).

⁸ Jak patrně, pozice *cola* je problematická, je spjata jak s koncovými, tak nekoncovými pauzami.

Kromě toho se objevují jiné typy značek, jako např. *hedera*, což je rostlinný motiv. K záznamu hudební realizace se užívaly ve středověku *neumy*.

Středověká interpunkce

I Od antiky systém tzv. *distinctiones*, tj. interpunkčních znamének (obvykle teček), které se kladly do výšky řádku podle typu pauz:

- *subdistinctio* <.> tečka na dolním řádku, nejnižší jednotka (ekvivalent čárky).
- *media subdistinctio* <·> t. uprostřed řádku, jednotka středního řádu (ekv. středníku).
- *distinctio* <'> t. na horním řádku, jednotka nejvyššího řádu (ekv. tečky).

V některých písařských tradicích se modifikovala na rozličné podoby, např. <.> <:> <:·> <·> nebo <,> <,,> <,,,>

II V liturgických textech se vytvořil systém tzv. *positurae*:

- *punctus versus* = signalizoval konec žalmového verše nebo sentence;
- *punctus flexus* = označoval menší střední pauzu (ekvivalent čárky);
- *punctus elevatus* = označoval větší střední pauzu („praděd“ středníku a dvojtečky);
- *punctus interrogativus* = signalizoval konec otázky („praděd“ otazníku).

Kromě toho se vytvářely další symboly

Perentehsis = (závorky) vyvinuly se ve 14. století jako symboly signalizující vsuvku nebo doplněnou textovou položku.

Virgula plana = symbol označující koncovou pauzu <—>.

Virgula suspensiva = symbol označující nekoncovou pauzu </> (jeden z předchůdců čárky).

Comma = Tvarově se původně nepodobalo moderní čárce; až v raných tiscích získala podobu známou z nové doby <,>.

Simplex ductus = kritický symbol (původně typ písařských symbolů), byl kladen do verše k oddělení prvků, které k sobě nenáleží, vyvinul v interpunkční znaménko.

Uvozovky (typu *guillment*) <«> <»> = objevily se až v renesanci u italských a francouzských tiskařů, nejprve jako *diple* umístěný doprostřed litery, později jako symbol citace.

České rukopisy

V nejstarších českých textech se zrcadlí tato středověká tradice s jistými obtížemi: je rozdílného rozsahu a nejednotná:

- někdy zcela schází;
- někdy jen jedno znaménko (virgula, tečka, punctus flexus, později dvojtečka);
- někdy kombinace více značek (k odlišení koncové a nekoncové pauzy, zejména tečka a dvojtečka, virgula dvojtečka apod.).

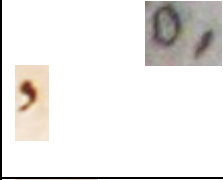

Interpunkce se neužívá, protože některé její funkce zastávají jiné písařské uzance (rubrikování či *litterae notabiliores*).

Interpunkce se klade s ohledem na zvukovou realizaci, takže nepřekvapí, že v nejstarších veršovaných památkách bývá závazně oddělován jen konec verše.

Interpunkce se soustavněji začíná užívat v 15. století – obvykle ve formě jednoho znaménka a podle výdechového členění.

1.6.2 Raný novověk

Velký zlom představuje 16. století, kdy pod vlivem knihtisku a humanismu se ustaluje interpunkční repertoár, jak ho známe z moderní doby.

Termíny	Fotokopie	Transliterační značky
<i>Comma, incisum, semicirculus</i>		, ' ,
<i>Virgula, virgula suspensiva, hypostigmé</i>		/
<i>Semicolon, media nota</i>		;
<i>Colon, geminus, membrum, duo puncta</i>		:
<i>Punctus interrogativus I</i>		§
<i>Punctus interrogativus II</i>		?
<i>Punctus exclamativus</i>		!
<i>Punctus, punctum, periodon, periodus, ambitus, circulus</i>		.
<i>Parenthesis, interpositio, interclusio</i>		()

Interpunkce střední češtiny: třístupňová a řídicí se rytmicko-eufonickými pravidly: **čárka – dvojtečka – tečka.**

Nejmenší úseky, které odpovídaly promluvovým taktům byly oddělovány commou <, > nebo virgulí </>, rozsáhlejší větné či souvětne celky naopak dvojtečkou (od období barokního také středníkem). Významově, syntakticky a intonačně samostatné celky byly ukončeny tečkou (popř. vykřičníkem či otazníkem). Tento systém lze demonstrovat na následujícím dokladu z české barokní gramatiky:

Konstanc, J. *Lima linguae bohemicae*. Praha 1667.

SAmý Tytul a prwnj flowjčko této Knjžky to nawrhuge/ že tu neminjm včiti řeči Czešské ty/ genžto gj prw nakrátce nevměgj; alebrž ponaprawiti těch kteří syce došti čerftwě česky mluwjce o něgaká Prawidla gegj zawazugj; neb aspoň nětco ošřegj/ než se obecně děge/ mluwiti magj. Gako na Brufe a Pilnjku toliko ta železa braufýme/ která magjce formu nože

neb pjly/ negfau gakby náleželo hladká a ostrá; nýbrž tupá a zubatá: odkudž netak řezagj/ gako sřktragj a šřjřkowé drtiny dělagj.

Rytmicko-eufonický interpunkční princip byl nahrazen novočeským logicko-syntaktickým v průběhu 1. poloviny 19. století.

V interpunkci češtiny 17. a 18. století se objevují dva nové momenty

1. objevuje se náznak užívat **středník** jako znaménko čtvrtého řádu;
2. částečně se projevuje tendence k syntaktizaci pravopisu.

Rytmicko-eufonický interpunkční princip byl nahrazen novočeským logicko-syntaktickým v průběhu 1. poloviny 19. století.

2. METODY PŘEPISU STARŠÍCH ČESKÝCH TEXT

2.1 Transliterace

Přepis psaného textu uchovávající stejný typ fonologického písma. Obvykle platí zásada převodu znak za znak. Tento přepis umožňuje jednoznačně identifikovat původní tvar.

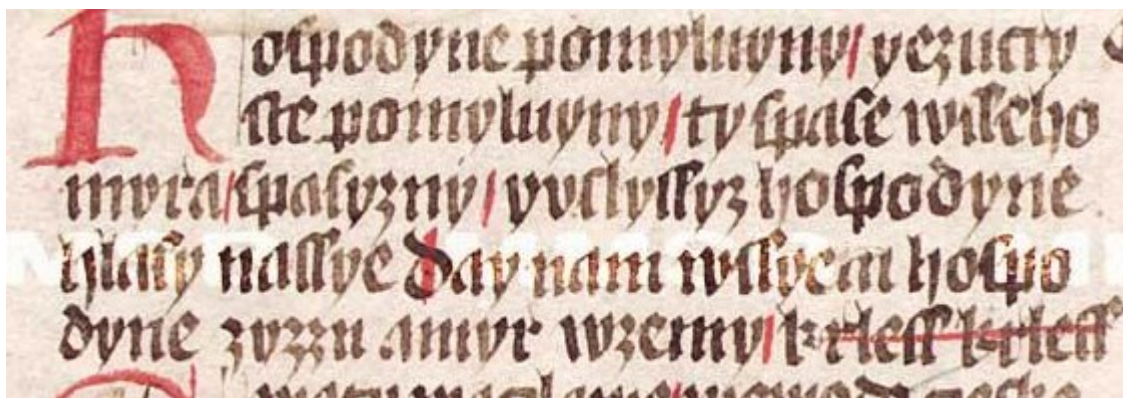
Zpravidla se uvádí, že podstatou transliterace je to, že umožňuje zpětný převod (z přepsaného do výchozího). Tato definice je iluzorní – nikdy se nepovede převod typu kopie, tj. nikdy není možné nastolit situaci absolutní kopie výchozího textu a výsledného textu transliterace (není možné zaručit naprostou identitu písma, použitých barev, písmových sad, zkratek, rozložení textu na stránce, grafických prostředků členění textu atd.).

V Porákově *Chrestomatii*, s jejímiž texty v semináři pracujeme, se používá transliterace normalizovaná, která má sloužit pro školské účely (analýza konkrétních staročeských textů v předmětech věnovaných vývoji češtiny). Proto je v takto prezentovaných textech pro lepší pochopení textu doplněna novočeská interpunkce, jsou emendována chybějící místa (v [hranatých závorkách]), jsou rozepisovány zkratky (ve <špičatých závorkách>) a text je členěn do samostatných veršů (v případě poezie) nebo odstavců (v případě prózy).

Různé podoby transliterace si můžeme ilustrovat na příkladu staročeské písně *Hospodine, pomiluj ny*. V levém sloupci je transliterace respektující výchozí podobu, zatímco v pravém sloupci je transliterace z Porákovy *Chrestomatie*, která výchozí text normalizuje:

Hospodine, pomiluj ny – podle Mareše z konce 10. století

Tzn. Miličovský sborník

Transliterace bez úprav

*Hospodynepomylyuny/ yezucry
ste pomylyuny/ty spase wffeho
myra/spafyzny/yvlyffyz hospodyne
hlaſy naſſye day nam wffyem hospo
dyne zyzzn amyr wzemy/~~krleff~~ ~~krleff~~*

Transliterace podle Poráka (Chrestomatie, s. 33)

*Hospodyne, pomyluy ny!
Yezucryſte pomyluy ny!
Ty ſpaſe wffeho myra,
ſpaſyz ny y vſlyffyz,
hospodyne, hlaſy naſſye!
Day nam wffyem, hospodyne,
zyzzn a myr w zemy!
Krleff! Krleff! Krleff!*

2.2 Transkripce

Přepis textu z jednoho typu fonologického písma do jiného typu fonologického písma. V našem případě převod historického textu zapsaného některým ze starších pravopisných systémů podle **pravidel novočeského pravopisu** (do jeho předpokládané zvukové podoby).

Tato metoda se užívá v drtivé většině moderních edic starších českých textů (na rozdíl od němčiny, kde se naopak zpravidla užívá transliterace).

Transkripce je do velké míry podobná metodě rekonstrukce – na základě našich znalostí o vývoji češtiny interpretujeme staročeské texty a pak je přepisujeme. K tomu využíváme zejména:

- staročeská lexikografická díla dostupná na webu *Vokabulář webový*

<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

- historické mluvnice češtiny, např.:

<https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/131101/monography.pdf>

<https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/130625/monography.pdf>

Transkripce staročeské verze písně *Hospodine, pomiluj ny*

Hospodine, pomiluj ny!
Jezukriste, pomiluj ny!
Ty Spase⁹ všeho mira,
spasiž ny i uslyšiž,
Hospodine¹⁰, hlasy našě!
Daj nám všěm, Hospodine¹¹,
žizn a mír v zemi!
Krleš! Krleš! Krleš!

Při transkripci starších českých textů je nutné mít na paměti několik aspektů.

2.2.1 Grafémy¹²

Při tomto převodu se zpravidla přepisuje pomocí grafémů moderního českého pravopisu. V některých případech se však používá grafémů, kterými novočeský pravopis nedisponuje:

- palatalizované konsonanty: sykavky <s'>, <z'>, <c'> viz 'u ,vidím', stolic 'u ,stolici', labiály <m'> prolom 'u ,prolomím', <b'> chlub 'u ,chlubím', <p'> lep 'u ,lepím', měkké <l'>: lud ,lid',
- dlouhé „jat“ se přepisuje pomocí digrafu ie: viera ,víra', prosie ,prosí',
- diftong /uo/ pomocí digrafu <uo>: duom ,dům',
- rozsah a podoba slabikotvorných likvid se do konce 14. stol. od současné češtiny odlišovala
  - vedle likvidy se může vyskytovat tzv. „průvodní“ vokál – ten transkribujeme podle originálního znění jako *i* nebo *e*: <kyrmye> kirmě ,pokrm', <flyzy> slizy ,slzy', <wicher> vicher ,vichr',
  - v některých případech je na rozdíl od nové češtiny v češtině staré slabikotvorné *r*, *l* – to je nutno ponechat: <czrftw> črstv ,čerstvý', <czrny> černý ,černý'.

V případě některých grafémů může být staročeský text matoucí, a proto je nutné výchozí text přepisovat na základě interpretace:

- grafémy označující některé fonémy jsou neustálené, např.:
  - grafém <c> může označovat /c/, /k/, /č/,

⁹ Též *spase*.

¹⁰ Též *hospodine*.

¹¹ Též *hospodine*.

¹² Jejich úplný přehled viz v *Malém staročeském slovníku* (s. 699–704).

- digrafický grafém <cz> může označovat /c/ i /č/,
- zvláště zrádné jsou sykavkové grafémy <s>, <ſ>, <ſſ>, <z>, <zz>, které jsou mnohoznačné (mohou značit /s/ /š/, /z/, /ž/),
- dvojí *y – i / ý – í* přepisujeme podle novočeského stavu (bez ohledu na originální distribuci),
- staročeské bilabiální /w/ přepisujeme jako <v>, i když může být ve staročeských textech zapsáno jako <w>, <u>, <uu> nebo <v>,
- staročeské /u/, /ú/ přepisujeme jako <u>, <ú>, i když může být ve staročeských textech zapsáno jako <v>, <u>, nebo <w>,
- původně bilabiální /w/ se v pozici před labiálami měnilo disimilací na /u/, např. *w Prahū* > *u Prahū* (doslovně ‚v Prahū‘, volně ‚do Prahū‘),
- pro foném /j/ se užívá celá řada grafémů: <i>, <y>, <g>,
- spojení <yu> po měkkých konsonantech přepisujeme jako *u*, v některých případech s označenou měkkostí předchodí souhlásky, např. <muzyu> přepisujeme *mužu* ‚muži‘, <zemyu> přepisujeme *zem’u* ‚zemi‘, <lyudem> přepisujeme *ludem* ‚lidem‘.

2.2.2 Kvantita

Doplňuje se podle novočeského stavu, např. <lakaty> *lákati*.

V případě staročeského dlouhého /ú/, /ó/ a /ě/, u kterých délku rekonstruujeme, si pomáháme novočeským stavem:

- <boh> přepisujeme jako *bóh* (jelikož se v nč. zde vyskytuje dlouhé <ú> /ú/, které vzniklo na základě změny *ó* > *uo* > *ú* <ú>, je zřejmé, že se v tomto slově vyskytovalo dlouhé /ó/),
- <toho> přepisujeme jako *toho* (jelikož se v nč. zde vyskytuje krátké /o/, je zřejmé, že se v tomto slově dlouhé /ó/ nevyskytovalo);
- <wyera> přepisujeme jako *viéra* (jelikož se v nč. v tomto slově vyskytuje dlouhé /í/, které vzniklo na základě změny *ě* > *ie* > *í*, je tedy zřejmé, že se v tomto slově vyskytovalo dlouhé /ě/, které přepisujeme jako <ie>),
- <wyerzyty> přepisujeme jako *věřiti* (jelikož se v nč. v tomto slově vyskytuje skupina /je/, obsahující krátké /e/, které vzniklo na základě změny *ě* > *je*, je zřejmé, že se v tomto slově vyskytovalo krátké /ě/, které přepisujeme jako <ě>),

- <dluhy> přepisujeme jako *dlúhý* (jelikož se v nč. v tomto slově vyskytuje diftong /ou/, který vznikl na základě změny *ú* > *ou*, je zřejmé, že se v tomto slově vyskytovalo dlouhé /ú/, které přepisujeme jako <ú>).

2.2.3 Interpunkce

Doplňujeme podle novočeského stavu.

2.2.4 Majuskule

Velká písmena přepisujeme podle novočeského úzu. U slov náboženské úcty lze v souladu s novočeskými pravidly použít velké písmeno.

2.2.5 Chyby

Při převodu textu se uchovávají autentické jevy a odstraňují se chyby.

Většina textů, se kterými pracujeme, jsou mladší opisy (mnohdy opisy opisů nebo opisy opisů opisů atd.) původního znění (autografu nebo protografu).

Proto se v analyzovaných textech mohou vyskytnout chyby. Chyby mají několikerou povahu:

- jsou výsledkem přehlédnutí nebo omylu – jde o prosté chyby, svou podstatou podobné „překlepu“ – ty je nutno opravit,
- jsou výsledkem nepochopení, a tudíž zkomolení výchozího znění – jde o záměrné úpravy (recenze) výchozího znění, které jsou způsobeny jazykovou změnou a zpravidla vedou ke dvěma efektům:
  - nerozumí-li písař (opisovač) výchozímu textu, snaží se ho přizpůsobit své vlastní jazykové kompetenci, a tak text buď modernizuje anebo reinterpretuje původní význam; tím se dopouští tzv. **lidové nebo bakalářské etymologie**,

V současném jazyce si projevy působení lidové etymologie můžeme představit jako nesprávnou výslovnost lexému *panický* jako [paňický] ve spojení *panický strach*, která vychází z mylné interpretace tvoření tohoto adjektiva od substantiva *panic*.

- písař se snaží dodržet archaický charakter opisovaného textu, ale protože starší stav není součástí jeho kompetence, dopouští se chyb – takové nesprávné projekci prestižního (zde archaického) kódu se říká **hyperkorektnost**.¹³

V nové češtině lze hyperkorektní formy demonstrovat na instrumentálu *dvěmi* (namísto spisovného *dvěma*), které je motivováno faktem, že v běžně mluvených nespisovných

---

¹³ *Slovník spisovného jazyka českého* vysvětluje lexém *hyperkorektnost* takto: „tvar vytvořený z přehnané snahy o jazykovou správnost a jen domněle správný“.

útvarech češtiny má plurálová koncovka až na výjimky podobu *-ma*, zatímco ve spisovné češtině bývá v této pozici *-mi*.

Projevy hyperkorektnosti při transkripci odstraňujeme. Typickým projevem hyperkorektnosti je nesprávný zápis *jať*:

- grafém označující *jať* může být užit pro zápis /i/, které z *jať* nevzniklo:

<z cyzych **zemie**> → z *cizích zemí*

- grafém označující *jať* může být užit pro zápis /e/, které z *jať* nevzniklo:

<**bieľlie**> → *bieše*